

ČLOVEK – SÚČASŤ ALEBO VLÁDCA PRÍRODY?

Gašpar Fronc

Abstrakt. Der Fortschritt von Wissenschaft und Technik liefert bemerkenswerte Ergebnisse, aber auch viele Gefahren für die Natur und die Menschheit. Aus dieser Erfahrung kommt zwei Möglichkeiten, um die Beziehung zwischen Mensch und Natur zu bewerten: Der Mensch als Schädling oder ein Held. In beiden Konzepten können wir sowohl religiöse als auch materialistische Wurzeln erkennen. Christliche Weise zur Lösung des Problems beruht auf dem biblischen Bild des Menschen. Der Mensch ist auf Gottes Ebenbild geschaffen und deswegen ist in der Lage, eine Kultur zu schaffen und die biblische Aufforderung die Erde beherrschen zu erfüllen. Gleichzeitig ist er ein sündiger Mensch, der das Heil und Gnade von Gott braucht, um verantwortungsvoll seinen Auftrag zu erfüllen.

Otázka vzťahu medzi človekom a prírodou patrí dnes medzi často pertraktované témy, ktoré sú predmetom sporov a búrlivých diskusií. Štretávame sa so širokou škálou názorov, ktoré sa niekedy dopĺňajú, mnohokrát však až nezmierniteľným spôsobom stoja proti sebe.

Na jednej strane stojí nadšenie z výsledkov, ktoré dosiahla veda a technika a ktoré umožňujú príjemnejší, pohodlnejší a plnohodnotnejší život. Na opačnom póle stojí sklamanie z človeka, ktorý svojimi nešetrnými zásahmi ničí prírodu okolo seba a pre budúce generácie pripravuje predovšetkým množstvo problémov. Dominik Pecka pred štyrmi desaťročiami napísal: „*Technický človek býva v modernej dobe posudzovaný dvojakým spôsobom – buď ako hrdina, alebo škodca ľudstva.*“ ([1], s. 7) Tento protiklad sa najmarkantnejšie vyostruje v sporoch rôznych environmentálnych hnutí s vládami a priemyselnými kombinátmi. Máme právo využívať prírodné bohatstvo vo svoj prospech, často na úkor fauny, flóry a nerastného bohatstva, alebo sme súčasťou prírody rovnako ako ostatné živé tvory a nesmieme žiť na ich úkor?

Druhá polovica 19. storočia priniesla nadšenie z toho, čo všetko človek svojou múdrosťou dokázal a nádej, že rozvoj poznania prinesie vyriešenie všetkých problémov a odpovede na všetky otázky. Druhá polovica 20. storočia priniesla, naopak, sklamanie a dezilúziu z človeka, ktorý svoje poznanie a šikovnosť využil na ničenie (dve svetové vojny, „vedecké“ praktiky mučenia v totalitných režimoch) a ohrozuje prírodu aj seba samého. Máme pred sebou dve paradigmy človeka vo vzťahu k svetu: *človek – hrdina* a *človek – škodca*. Sme „hrdinovia“, schopní vykonať veľké veci, alebo „škodcovia“ schopní zničiť všetko?

Človek – hrdina

Prvá paradigma predstavuje človeka, ktorý svojou veľkosťou prevyšuje všetko ostatné. Mnohí s obľubou citujú výrok ruského spisovateľa

Maxima Gorkého: „Человек – это звучит гордо“ (Človek – to znie hrdo). K tomuto postoju vedú predovšetkým dve úplne odlišné východiská. Na jednej strane je to osvietenský názor, podľa ktorého ľudský rozum „oslobodený“ od temnoty náboženskej viery prináša pravú slobodu a veľkosť človeka. K tomu sa v modernej dobe pridal scientizmus, podľa ktorého pozitivisticky chápaná veda raz všetko vyrieši. V tomto duchu komunistickí agitátori spievali „*rozkážeme vetru, dešti*“. Bolo treba „len“ oslobodiť sa od vykorisťovateľských výrobných vzťahov a nevedeckého náboženstva. Potom už nič nebude stáť v ceste tomu, aby nám bolo dobre. Marxisti sľubovali oslobodenie človeka, priniesli však zotročenie. Súčasní ateisti, ktorí sa s obľubou nazývajú humanistami, sľubujú slobodu a pokrok, ak sa zbavíme náboženstva.

Na druhej strane je veľkosť človeka, o ktorej hovorí Biblia:

*Keď hľadím na nebesia, dielo tvojich rúk,
na mesiac a na hviezdy, ktoré si ty stvoril:
čože je človek, že naň pamätáš,
a syn človeka, že sa ho ujímaš?
Stvoril si ho len o niečo menšieho od anjelov,
slávou a ctou si ho ovenčil
a ustanovil si ho za vládcu nad dielami tvojich rúk.
Všetko si mu položil pod nohy:
ovce a všetok domáci statok
aj všetku poľnú zver,
vtáctvo pod oblohou a ryby v mori
i všetko, čo sa hýbe po dne morskom. (Žalm 8, 4 – 9)*

Tomuto človekovi Boh prikázal: „*Plodte a množte sa a naplňte zem! Podmaňte si ju a panujte nad rybami mora, nad vtáctvom neba a nad všetkou zverou, čo sa hýbe na zemi!*“ (Gn 1, 28) Veľkosť človeka tu má svoj pôvod v jeho vzťahu k Bohu.

Človek – škodca

Druhou paradigmou v tejto súvislosti je pohľad na človeka ako bytosť rovnocennú s inými živými tvormi. Táto má tiež dvojaké korene – materialistické aj náboženské. Materialistický pohľad nám predstavuje človeka ako výsledok evolučného zápasu o prežitie. Podmienky jeho vývoja boli natoľko priaznivé, že rod *homo sapiens* získal nadvládu nad ostatnými formami života. Túto nadvládu však neprávom zneužíva a diskriminuje ostatné živočíchy, a preto treba bojovať za ich rovnoprávnosť. Náboženské koncepcie človeka ako rovnocennej súčasť živej prírody vychádzajú napríklad z budhizmu, ktorý síce v určitom zmysle prioritizuje vedomie, no človeka kladie na jednu rovinu s ostatnými živými tvormi, ale aj z rôznych novopohanských koncepcií, ktoré pokladajú našu Zem za živú bytosť (*Gaia*), ktorá si vyžaduje našu úctu. Keď si človek

o sebe myslí, že je niečo viac ako zbytok prírody, pácha zlo a nespravodlivosť.

Človek – tvorca kultúry

Rozdiel medzi človekom a zbytkom prírody sa prejavuje v tom, že človek je jedinou kultúrotvornou bytosťou. Kultúra (lat. *colo, colere* – pestovať, obrábať) je historický fenomén, ktorý nevzniká prirodzenou evolúciou, ale ľudskou aktivitou v procese tvorby dejín ([3], s. 19). Evolučná úspešnosť organizmov sa okrem iného zakladá na adaptabilnosti – schopnosti prispôbiť sa aktuálnym podmienkam. Človek však pôsobí opačne, prostredie cielavedome prispôbuje svojim potrebám. Iba človek prírodu pretvára. Činnosť žiadneho iného živočícha do prírody nezasahuje tak radikálne. Vtáčie hniezdo, termitisko, líščia nora ani bobria hrádza nenarúšajú chod prírody, i keď do neho viac alebo menej výrazne zasahujú. Nemenia rovnováhu v prírode, spoluvytvárajú jednotlivé biotopy a ekosystémy. Zvieratá sa prispôbujú okoliu. Človek, aby prispôbil okolie svojim potrebám, mení biotopy a narúša ekosystémy. Aby nemusel hľadať a zbierať plody a loviť zver pre svoju obživu vo voľnej prírode, obrába pôdu a chová domáce zvieratá. Aby nemusel hľadať vhodné miesta na bývanie, sám si buduje obydlia, stavia komunikácie a celé mestá. „Z environmentálneho hľadiska je kultúra spôsob aktívnej nebiologickej adaptácie človeka na podmienky povrchu našej planéty, ktoré umožňujú rozmach ľudskej formy života na úkor ostatných.“ ([3], s. 18)

Kultúru a civilizáciu môže tvoriť iba človek – rozumná a slobodná bytosť. Iba človek dokáže vymyslieť niečo, **čo tu ešte nebolo** (čísla, koleso...), lebo iba on ide v poznávaní za hranice zmyslovo daného, dokáže abstraktne myslieť, a teda hľadať a formulovať princípy bytia aj vlastného myslenia. Táto schopnosť abstraktného teoretického myslenia z neho robí tvorivú bytosť. Človek svojím poznaním smeruje do hĺbín vesmíru aj tajov hmoty. Odhaľuje tajomstvá štruktúry atómu aj živej bunky. Vedú ho k tomu tri základné motívy. Prvým je poznanie pravdy pre pravdu samotnú (*θεωρία* – *theoria*). Poznáme objaviteľské nadšenie malých detí, ich radosť z odkrytého tajomstva aj radosť dospelého z nového objavu (*heuréka!*). Druhým je starosť o prežitie, ale aj uľahčenie života (*πραξις* – *praxis*), zabezpečovanie stravy, oblečenia, bývania a iných potrebných vecí. Napokon tým tretím je tvorivosť (*ποιεσις* – *poiesis*) technická aj umelecká. Spoznanie zákonitostí sveta teda človeku prináša radosť z objavovania, slúži životu a umožňuje tvorivú činnosť. Technik vytvára užitočnú vec, umelec krásnu ([1], s. 21). Príbytky, odevy a množstvo iných predmetov tvorí človek tak, aby boli praktické, užitočné, ale aj krásne zároveň.

Grécke slovo *τεχνη* (*techné*, lat. *ars*) označuje remeslo aj umenie. Jedno aj druhé je umelým zásahom do prírody – iba človek prírodu

pretvára. Tvorivou činnosťou človeka sa tak svet stáva výhodnejším, príjemnejším, pohodlnejším a krajším miestom pre život. Nie je toto tvrdenie príliš optimistické, keď sa pozeráme na každodennú realitu?

Ohrozenia

Prírodný beh prírody neustále udržiava určitú rovnováhu. Nepotrebné sa rozloží a vráti späť do kolobehu. Biotopy a ekosystémy si tak môžu udržiavať určitú relatívnu stabilitu. Kedysi to platilo aj o produktoch človeka, kultúrnych artefaktoch aj výsledkoch každodennej činnosti. Dnes to už nie je také jednoduché. Vyrábame plasty, nebezpečné chemikálie a mnoho iných vecí, ktoré potrebujeme, ale nevieme, čo s nimi potom, keď splnia svoj účel. Problémom však nie je len ohrozenie životného prostredia, čerpanie zdrojov zeme či hromadenie odpadkov. Ako už mnohí v dejinách (napr. Francis Bacon) zdôraznili, „*poznanie je moc*“. A tak človek vyrobil nôž, aby ním odkrojil kus mäsa, ale aj aby zabíjal. Vymyslel luk a šíp, aby ulovil zver, ale aj bojoval s nepriateľom ... Keď sa k poznaniu dostane sebec túžiaci po moci, spôsobí veľa zla. Dejiny nás o tom mnohorakým spôsobom presvedčajú. Ľudia tak ničia nielen prírodu, ale aj seba navzájom. Niektoré veci sa ľuďom pri troche povrchnosti ľahko vymknú spod kontroly. Objav, ktorý mal pomáhať, spôsobuje problémy, ohrozuje. Je na vine kultúra, vedecké poznanie, ľudská spoločnosť?

Aby to nebolo také jednoduché, spomeniem ešte na okraj zopár z aktuálnych problematizovaných tém. GMO (geneticky modifikované organizmy) – strach z nich je oprávnený alebo zbytočný? Technokratický prístup k ľudskej bytosti, ktorého prejavmi sú napríklad umelé oplodnenie a klonovanie – kam až smie človek zájsť?

Ponúkajú sa nám dva pohľady na kultúrotvorného človeka. Človek svojou činnosťou Zem zušľachťuje, zvelaďuje, alebo svojou činnosťou Zem ohrozuje, ničí prírodné prostredie a napokon aj seba? Kam až smie človek zájsť, aby svojou múdrosťou tvoril a nie ničil? Je človek len jedným zo zvierat, ktoré si neprávnym uzurpovalo vládu nad ostatnými, alebo je bytosťou, ktorá podstatným spôsobom prevyšuje všetko ostatné, a teda má nielen právo, ale dokonca povinnosť vládnuť nad všetkým?

Hľadanie východiska

Ľudia, ktorým spomínané problémy nie sú ľahostajné, hľadajú riešenie. V tejto súvislosti sa často napríklad stretávame s volaním po návrate k prírode. Táto myšlienka nie je ničím novým. Rousseau tvrdil, že spoločnosť je zodpovedná za všetko zlé, preto sa treba vrátiť k akémusi pôvodnému prírodnému stavu. Podobné názory nájdeme aj v starom čínskom taoizme. Čo nám môžu ponúknuť jednotlivé vyššie spomínané koncepcie?

Materialistické východiská sú dvojaké. Prvé nám predstavuje človeka, ktorý je produktom biologickej evolúcie na výlučne materiálnej

báze. Takto chápaný človek je povinný túto evolučnú výhodu využiť a rozvinúť. Dovoľené je potom všetko, čo ho vo vývoji posúva ďalej dopredu. Dobré je to, čo upevňuje jeho nadobudnutú moc a ponúka perspektívy do budúcnosti. Druhé zdôrazňuje, že človek je integrálnou súčasťou prírody a nemá právo svoj rozvoj opierať o ničenie iných foriem života. Náboženská koncepcia vlastná mnohým východným náboženstvám a prítomná v rôznych moderných náboženských aj pseudo-náboženských hnutiach prikazuje cítiť si všetky formy života a dokonca aj „matku“ Zem ako niečo božské. Takto chápaná úcta k životu potom vyžaduje v mene ochrany prírody vzdávať sa vysokých, často prehnaných nárokov na pohodlie a luxus. Mnohé zo snáh o ochranu životného prostredia sú často politicky zneužívané, aby sa nimi kamuflovali iné, väčšinou skryté ekonomické záujmy.

Kresťanská odpoveď

Biblia nám hneď vo svojej prvej knihe Genezis ponúka v tejto súvislosti dva pohľady na človeka: človek ako poverený vládnuť prírode a padlý človek - hriešnik.

Človek je stvorený na obraz Boží, preto je jeho úlohou vládnuť. Nie je to Boh, ale Adam, ktorý dáva všetkému meno.

„Nato Boh povedal: ‚Urobme človeka na náš obraz a podľa našej podoby! Nech vládne nad rybami mora i nad vtáctvom neba i nad dobytkom a divou zverou a nad všetkými plazmi, čo sa plazia po zemi!‘ Boh ich požehnal a povedal im: ‚Plodte a množte sa a naplňte zem! Podmaňte si ju a panujte nad rybami mora, nad vtáctvom neba a nad všetkou zverou, čo sa hýbe na zemi!‘“ (Gn 1, 26; 28)

„Keď Pán, Boh utvoril z hliny všetku poľnú zver a všetko nebeské vtáctvo, priviedol ho k Adamovi, aby videl, ako by ho nazval, lebo ako ho nazve, také bude jeho meno. A nazval Adam menom všetok dobytok, všetko nebeské vtáctvo a všetku poľnú zver.“ (Gn 2, 19 – 20a)

„Potom Boh požehnal Noema a jeho synov a povedal im: ‚Plodte a množte sa a naplňte zem! Nech majú pred vami strach a hrôzu všetky zvieratá zeme, všetko vtáctvo neba a všetko, čo sa hýbe na zemi; dostávajú do rúk všetky ryby mora. Všetko, čo sa hýbe a žije, nech je vám za pokrm, všetko vám dávam tak, ako zelené byliny. Vy sa však plodte a množte sa, rozšírite sa na zemi a naplňte ju!‘“ (Gn 9, 1 – 3; 7)

Aby mohol človek naplniť toto svoje poslanie, dostal rozum a slobodnú vôľu, ktoré ho majú priviesť až k dosiahnutiu večného cieľa. Vôľa však môže byť slobodná iba vtedy, ak obsahuje aj druhú možnosť - ne-

poslušnosť. A tak človek zhrušil, lebo chcel viac. Chcel byť ako Boh, ktorý pozná dobro a zlo.

„Pán, Boh, prikázal človekovi: ‚Zo všetkých stromov raja môžeš jesť. Zo stromu poznania dobra a zla však nejedz! Lebo v deň, keď by si z neho jedol, istotne zomrieš.‘“ (Gn 2, 15b - 16)

„Tu povedal had žene: ‚Nie, nezomriete, ale Boh vie, že v deň, keď budete z neho jesť, otvorí sa vám oči a vy budete ako Boh, budete poznať dobro a zlo.‘ – A žena videla, že strom je na jedenie chutný, na pohľad krásny a na poznanie vábivý, nuž vzala z jeho ovocia a jedla, dala aj svojmu mužovi, čo bol s ňou, a on tiež jedol. I otvorili sa obom oči a spoznali, že sú nahí.“ (Gn 3, 4 - 7a)

„Keď Pán videl, že ľudská nerest na zemi je veľká a že všetko zmýšľanie ich srdca je ustavične naklonené na zlé, Pán oľutoval, že stvoril človeka na zemi. Bol skormútený v srdci a povedal: ‚Vyničím zo zemskeho povrchu ľudí, ktorých som stvoril: človeka i zvieratá, plazy i nebeské vtáctvo, lebo ľutujem, že som ich urobil.‘ Iba Noe našiel milosť u Pána.“ (Gn 6, 5 - 8)

Cicero v Tuskulských rozhovoroch píše o tom, že ducha a rozum je potrebné kultivovať tak, ako roľník kultivuje pôdu ([3], s. 16). Človeka treba vychovávať. Inak moc, ktorá mu bola zverená, zneužije. Ale kto ho má vychovávať, kultivovať, keď on sám je náchylný aj to najväčšie dobro zneužiť na zlé? Súčasťou každej ľudskej kultúry je náboženstvo. Dokonca aj tie spoločnosti, ktoré náboženstvo odmietli, potrebujú ho nahradiť aspoň nejakými pseudonáboženskými prvkami (napríklad kult osobnosti v totalitných režimoch). Náboženstvo totiž nie je len hociačím prvkom kultúry, ale hlavným kultúrotvorným fenoménom. Je predpokladom kultúry, nakoľko človek je zo svojej prirodzenosti bytostou náboženskou. Materiálne, svojím telom, sme súčasťou prírody, ale duchovný rozmer ľudskej bytosti je predpokladom transcencie, ktorá má svoj pôvod aj cieľ za hranicami materiálneho. Človek je schopný tvoriť, lebo je stvorený na obraz Boha - Stvoriteľa. Preto má právomoc vládnuť, má poslanie tvorivo sa spolupodieľať na Božom diele, ale aj povinnosť zodpovedne spravovať zverené. Iba v rozvíjaní vzťahu k Bohu, od ktorého má túto moc, poslanie a zodpovednosť, môže znovu nachádzať stratenú rovnováhu. To, čo svojou vzbúrou stratil, nedokáže znovu získať vlastnými silami. K podstate kresťanského poslania patrí, že človek potrebuje požehnanie od Stvoriteľa, aby mohol zodpovedne vládnuť a pretvárať Zem tak, aby ju budúcim generáciám nezanechal zničenú, ale zdokonalenú a posvätenú. Osobný vzťah k Bohu dokáže privádzať človeka k zodpovednému využívaniu bohatstiev tohto sveta a k zmysluplnému rozvoju svojho poznania a tvorivých schopností. Človek, ktorému vládne Boh, môže vládnuť celej Zemi bez toho, aby škodil.

Literatúra

- [1] PECKA, D. *Člověk a technika*. Praha, Vyšehrad, 1969.
- [2] DESSAUER, F. *Filozofia techniky*. Trnava, SSV, 1947.
- [3] ŠPIRKO, D. *Základy environmentálnej filozofie*. Bratislava, Vydavateľstvo STU, 1999.

Mgr. Gašpar Fronc, Katedra filozofie, Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta, Univerzita Komenského. Venuje sa predovšetkým otázkam filozofickej antropológie, etiky a filozofie prírody.